

liczbą znanych i zachowanych ich rękopisów. W tym samym celu podejmuje kwestię przekładów, potem tekstów glossowanych i wyposażonych w adnotacje, a wreszcie częstości, z jaką spotyka się cytowanie zwodów prawa zwyczajowego.

Rozdział czwarty poświęcony został krótkiemu omówieniu nowoczesnych edycji tekstów prawa zwyczajowego. Piąty zaś nosi tytuł *Apports du genre à l'histoire* i zajmuje się głównie wkładem gatunku do znajomości prawa pojmowanego ogólnie, potem do poszczególnych jego gałęzi, a wreszcie do prawa uczonego.

Druga część tomiku dotyczy formularzy. Na pięciu stronach realizuje schemat zwykle stosowany w tej serii, a więc omawia definicję, dzieje i zasady krytyki gatunku, pojmowanego tu jako mniej lub bardziej systematyczny zbiór formuł prawnych lub wzorów dokumentów prawnych, co pozostawia na uboczu zbiory pozabawione jakiegokolwiek porządku. Mamy tu gatunek spotykany zarówno w starożytności, jak i w czasach nowożytnych.

Ledwo dwie strony zajmuje trzecia część tomiku poświęcona *artibus notariae*. Zbliżone do formularzy wywiodły się one najprawdopodobniej z uniwersytetów północnowłoskich. Były często kopiowane. Lakoniczność owych dwóch części jest zrozumiała, gdy pamięta się o marginalnej raczej wartości formularzy i *artium notariae*, traktowanych jako normatywne źródła prawne. Inny punkt widzenia — np. dyplomatyczny — pozwoliłby znacznie więcej powiedzieć o tych interesujących skądinąd gatunkach źródłowych.

Zamykając dzieło G. van Dievoet, czytelnik doznaje podobnych odczuć, jak po lekturze innych tomików tej serii, a mianowicie zdziwienia, że tak niewiele papieru wystarczyło, by przynieść pełnowartościowe *vademecum* źródłoznawcze. Sięgną po nie z wielkim pożytkiem nie tylko początkujący badacze i studenci.

KRZYSZTOF SKUPIEŃSKI (Lublin)

Rozwój prawa rosyjskiego w XV-pierwej połowie XVII w. (pod red. W. S. Niersiesianca), Nauka, Moskwa 1986, ss. 286.

Okres od XV w. do pierwszej połowy XVII w. miał istotne znaczenie dla rozwoju prawa rosyjskiego. W tym okresie powstały bowiem obszerne zbiory prawa — *Sudiebniki* lat 1497, 1550, 1589, wprowadzony został kodeks prawa kanonicznego tzw. *Stogław* (w 1551 r.), który miał istotne znaczenie i w sferze prawa świeckiego, wreszcie uchwalona została podstawowa dla dawnej Rosji kodyfikacja w postaci *Sobornogo Ułożenija* 1649 r. Tłumaczy to zakres chronologiczny książki i jej treści. We wstępie podkreślono potrzebę takiej publikacji, ponieważ gros badaczy dawnego prawa skupiało swoją uwagę na „Prawdzie Ruskiej”. Służne to spostrzeżenie uzasadnia użyteczność omawianej pracy, która prezentuje w zwartej postaci stan badań nauki radzieckiej w interesującym nas zakresie.

Książka, owoc pracy siedmiu autorów, składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy ma charakter syntetyczny, przedstawia ogólne przesłanki rozwoju państwowości rosyjskiej tej doby, podstawowe źródła prawa i jego rozwój, następne dotyczą poszczególnych działów prawa. Zostały kolejno omówione: prawo państwowe i administracyjne, prawo cywilne (łącznie z rodzinnym), prawo karne, organizacja sądowa i prawo procesowe.

Ostatni rozdział zatytułowany: *Wpływ państwa rosyjskiego na rozwój prawa międzynarodowego w XV - XVII w.*, jest skonstruowany w nieco innej optyce, wynikającej z istoty tego prawa. Zdaniem autora tego rozdziału państwo rosyjskie

miało poważny i jednoznacznie pozytywny wpływ na rozwój prawa międzynarodowego. Eksponuje się w szczególności rolę Iwana IV Groźnego, który miał m.in. przełamywać z powodzeniem zwyczaj przetrzymywania poselstw zagranicznych, co bywało środkiem presji w stosunkach międzypaństwowych. Teza ta wymagałaby jednak konfrontacji z poglądami literatury krajów, z którymi Iwan IV utrzymywał stosunki, więc i z *Historią dyplomacji polskiej*¹. Inny pogląd, że na dawnej Rusi nie znano tzw. prawa brzegowego (*ius naufragii*), a prawo rosyjskie w swoich układach z Danią i Szwecją w XV-XVII w. przyczyniło się do jego uchylenia, zyskałby na mocy przekonującej przez wykorzystanie również literatury światowej. Przypomnijmy, że w Polsce istnieje źródłowe w tej materii studium Stanisława Matysika (1950).

Nie sposób nie zauważyć wreszcie, że omawiana w tym miejscu publikacja nie uwzględnia w ogóle literatury polskiej, że wymienimy prace Danuty Czerskiej *Sobornoje Utożenije 1649 roku. Zagadnienia prawno-ustrojowe* (Wrocław 1970) i Ireny Kwiatkowskiej *Prawo karne w kodyfikacji rosyjskiej 1649 roku* (Warszawa—Kraków 1984). Autorki te nie są zresztą odosobnione, bo *per non est* został potraktowany też znany amerykański badacz dawnego prawa rosyjskiego, zmarły niedawno Marc Szeftel. Wrażenie, jakie odniesie czytelnik, że omawiana w książce problematyka nikogo poza nauką rosyjską nie interesuje, jest dla tejże problematyki krzywdzące. Myślę, że obecne, obserwowane z sympatią, otwarcie w nauce radzieckiej powinno przynieść zmiany i w tym zakresie.

JULIUSZ BARDACH (Warszawa)

Raganų teismai Lietuvoje, przygotowali K. Jablonskis i R. Jasas, Lietuvos Teisės Paminklai II, Wilno 1987, ss. 433.

W 1982 r. wileńskie wydawnictwo „Mintis” rozpoczęło, tomem dokumentów birżańskiego sądu dominialnego, publikację serii „Pomniki Prawa Litewskiego”. Po pięciu latach ukazał się jej kolejny tom poświęcony procesom czarownic w Wielkim Księstwie Litewskim. Zmarły w 1962 r. wybitny litewski historyk prawa i ustroju Wielkiego Księstwa prof. Konstantinas Jablonskis, pozostawił bogatą spuściznę wypisów źródłowych. Jeszcze dziś przeglądając książki grodzkie i ziemskie można znaleźć, pozostawione w tomach, kartki wypełnione jego wyraźnym charakterystycznym pismem.

Materiały dotyczące czarownic wydał obecnie Rimantas Jasas, który przed laty przygotował pod kierownictwem profesora, wraz z Jerzym Ordą, drugi tom skarg litewskich chłopów i mieszczan na właścicieli majątków¹. Trzon wydawnictwa stanowią dokumenty zebrane przez K. Jablonskisa, wzbogacone kilkoma wypisami R. Jasasa oraz Juratė i Zigmantasa Kiaupów. Materiały źródłowe poprzedza ogólny, oparty na wydawnictwach litewskich wstęp pióra Juozsa Juorginisa oraz cenny dla badaczy tematu wykaz 36 wzmianek o czarownicach w ubiegłowiecznych wydaw-

¹ W świetle wspomnianego wyżej dzieła Iwan IV więził przez rok posła Zygmunta Augusta, Jana Bykowskiego (uwolniony w 1568 r.), a poselstwo wysłane dla zawarcia pokoju w 1570 r. odbywało się wśród niestychanych szykan, szczególnie w stosunku do członków orszaku, ale i posłów nie oszczędzano, a jeńców, zarówno polskich, jak i litewskich, wymordowano (t. I, Warszawa 1980, s. 703-104).

² *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, zebrał R. Jasas i J. Orda (pod red. K. Jablonskisa), t. II, Wilno 1961.